

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Леся Угрин, к. політ. н.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

СТРУКТУРНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Lesya Uhrin, PhD in Political Science

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

STRUCTURAL DIMENSION OF POLITICAL IDENTITY: THEORETICAL ANALYSIS

The article deals with the analysis of the structural dimension of political identity, which reflects the dynamics of changes and transformations of identification features. The model of the structure of political (collective) identity has been stated and the following components have been pointed out: cognitive, affective, motivational-behavioral, discourse-symbolic, temporal (historical memory and historical perspective), axiological, normative-regulative, existential. It has been revealed that the structure of political identities is characterized by the presence of constants and variables components, core (basic components) and its periphery, the interdependence of components, the destruction of connection between which causes identity crises and the need to form strategies of their reproduction or design of new ones.

Keywords: political identity, structure, construct, categorization, historical memory.

Поняття «ідентичність» утвердилося в науковому дискурсі соціальних наук необхідним та ефективним інструментом пізнання та інтерпретацій сучасних політичних реалій. Інтерес до ідентичності, як слушно підкреслив З. Бауман, «може сказати більше про сучасний стан людського суспільства, аніж відомі концептуальні й аналітичні результати його осмислення»¹. Тому політична наука наголошує на самостійній ролі соціокультурних чинників і передовсім – ідентичності – як значимих змінних для пояснення причин і передумов процесів на мікро- і макрорівнях суспільства й держави. Ідентичність, як багатовимірний і динамічний феномен, за словами А. Вендта, «несприйнятлива до загальних дефініцій»². Це актуалізує аналіз окремих її аспектів і вимірів, які відображають спільні риси феномену і його системність. Отже, *метою* статті є концептуалізація структурного виміру політичної (колективної) ідентичності в контексті її цілісності.

Структуру різних видів ідентичності досліджували В. Ачкасов, М. Баррет, Г. Брейкуелл, П. Вайнрайх, А. Гнатюк, Л. Дробіжева, М. Іванова, Дж. Келлі, М. Козловець, Л. Колаковський, О. Матузкова, Н. Межевич, Є. Мороз, Є. Улько, Т. Стефаненко, Г. Теджфел, Дж. Тернер, А. Феррара та ін. Попри те проблема опису й аналізу структури ідентичності залишається, можливо, одним з найскладніших, найменш розроблених і найбільш спірних аспектів проблематики ідентичності. Складність визначення структури ідентичності зумовлена ототожненням її інтерпретацій і як онтологічного феномену суб'єктивної реальності, і як конкретних типів чи видів ідентичності (особливо колективних) як її проявів. Українська дослідниця О. Матузкова пояснює ці труднощі чисельністю і суперечністю критеріїв класифікації ідентичності, коли «один і той самий прояв ідентичності можуть тлумачити і як рівень, і як тип, і як вид, і як аспект, і як межу ідентичності»³.

¹ Бауман, З. (2005). *Индивидуализированное общество*. Москва: Логос, 177.

² Wend, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 221.

³ Матузкова, О.П. (2014). Ідентичність як структура. *Наукові записки НаУКМА: Філологічні науки*, 164, 16.

В цьому сенсі нерідко категоріальні види ідентичності (етнічна, релігійна, культурна), або їхні атрибути розглядаються компонентами колективної (до прикладу – національної) ідентичності. Проблемою визначення компонентів ідентичності є також різні інтерпретації структури особистості, від якої редукуються її групові й колективні рівні. Це зумовило, на нашу думку, безсистемне використання різних понять для означення структурного виміру ідентичності. Однак, вивчення структури політичних і колективних ідентичностей, розуміння ролі різних компонентів, їх взаємозв'язків і взаємозалежностей в умовах мінливого соціально-політичного контексту дає змогу розглядати її у конкретних часових межах динамічною й самоорганізованою цілісністю з адаптивними й інтегративними функціями. Структура ідентичності відображає динаміку змін і трансформацій ідентифікаційних ознак, можливостей їхнього відтворення (оновлення) чи конструювання у ситуації системних криз. Іншими словами: конструювання політичних ідентичностей (чи їх відтворення) неможливе без розуміння структури і характеру взаємозв'язків між її компонентами.

Розглядаючи ідентичність, за П. Бергером і Т. Лукманом, «ключовим елементом суб'єктивної реальності»¹, припускаємо, що основою її структури є компоненти, властиві подібним психологічним феноменам (наприклад, масовим установкам). Відтак, найпростішими моделями структури ідентичності є дво- або трикомпонентна, в якій більшість дослідників вирізняють когнітивний; афективний (або афективно-оцінний); мотиваційно-поведінковий компоненти. Найпростішою є модель структури соціальної (групової) ідентичності Г. Теджфела, який вирізняє когнітивний (знання про приналежність до групи), оцінний (позитивні або негативні конотації членства в групі) та емоційний (емоції, які супроводжують когнітивні та оцінні аспекти процесу ідентифікації, до прикладу – любов або ненависть) компоненти². У Г. Брейкуелл – чотири компоненти ідентичності (індивіда): біологічний; змістовий (групові ролі, норми, мотиви, установки й особистісні конструкти); оцінний; часовий (суб'єктивність часу, в якому відбувається розвиток ідентичності)³.

Основою аналізу структурних компонентів ідентичності британський психолог П. Вайнрайх обрав її функції, серед яких головними вважає конструювання реальності й пошук індивідом свого місця у ній, а також визначення меж активності й взаємодії. Відповідно базовими структурними компонентами ідентичності індивіда учений визначає системи конструктів і діяльності, тісно взаємопов'язані в ідентифікаційних практиках⁴. Аналізуючи систему конструктів у структурі ідентичності Вайнрайх опирається на теорію особистісних конструктів Дж. Келлі, в межах якої конструкт інтерпретується засобом витлумачення світу, завдяки якому людина пояснює, описує, оцінює його, а також може передбачати події в майбутньому⁵. Іншими словами: конструкти – це класифікаційно-оцінні шаблони, моделі, які людина витворює для передбачення подій і через які вона сприймає світ. Без них світ постає для людини «недиференційованою однорідністю», вона не в змозі осягнути його сенс. Створення конструктів, за Келлі, відбувається і на індивідуальному рівні (як полярні значення, наприклад, добрий – поганий), і на суспільному, де вони вкорінені у культурі⁶.

Визначення структури ідентичності як конфігурації та взаємодії переважно когнітивно-афективних і поведінкових компонентів дає уявлення про найпростішу схематичну побудову ідентичності будь-якого типу, передовсім як психологічного феномену. Такий підхід так само більше редукований до особливостей індивідуальної (особистої) ідентичності й актуалізує проблему

¹ Бергер, П. Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: «Медиум», 279.

² Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories. Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 229.

³ Breakwell, G.M. Integrations paradigms, methodological implication. <http://psych1.lse.ac.uk/psr/PSR2011/20_16.pdf>

⁴ Див.: Weinreich, P., Saunderson, W. (eds.) (2003). *Analysing identity: cross-cultural, societal, and clinical contexts*. London; New York: Routledge.

⁵ На основі теорії Дж. Келлі, П. Вайнрайх визначає ідентичність «тотальністю самотлумачень минулого, теперішнього і майбутнього», підкреслюючи її безперервність. Див.: Weinreich, P. (1988). *The Operationalization of Ethnic Identity, Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native Peoples, Ethnic groups and Sojourners*. Amsterdam, Lisse: Swets & Zeitlinger, 154.

⁶ Див.: Келлі, Дж. (2000). *Теория личности: психология личных конструктов*. Санкт-Петербург: Речь, 25.

співвідношення індивідуальних і колективних (надіндивідуальних) ідентичностей. До прикладу, польський філософ Л. Колаковський «проблему особистої ідентичності» вважає аналогічною «питанням ідентичності людських колективів».¹ Більшість дослідників аксіоматично визнає діалектичну єдність індивідуальних і колективних ідентичностей: «немає індивідуальних ідентичностей, які були б побудовані поза межами соціальних цінностей, норм поведінки і колективних символів»². Останні є маркерами макрополітичних ідентичностей, які інтерналізуються індивідом і, за висловом французького філософа О. Монжена, «складають межі його індивідуального виживання». Відтак, підкреслює він, ідентичність є «ідентичністю не автономного індивіда, а цілої спільноти приналежності або сусідства»³. Відтак, не можна протиставляти індивідуальні й колективні ідентичності, але усвідомлюючи й відмінності між ними. За Р. Дженкінсом, індивідуальна ідентичність більше підкреслює розрізнення, колективна – подібності, хоча знову ж таки це питання вибору акцентів: кожна засновується на взаємодії подібностей і відмінностей. Учений доходить висновку, що: 1) індивідуальні й колективні ідентифікації можна сприймати як подібні у головних аспектах; 2) індивід і колектив зазвичай взаємозалежні; 3) індивідуальні та колективні ідентифікації виявляються лише в межах взаємодії; 4) процеси становлення і відтворення індивідуальних і колективних ідентичностей, є аналогічними. Відповідно теоретизація ідентифікації та ідентичності має рівною мірою враховувати індивіда й колектив⁴, що відображає діалектичний характер зв'язку людини та суспільства, єдності об'єктивної та суб'єктивної реальностей.

Отже, аналіз структури індивідуальних і колективних ідентичностей може засновуватися на подібних принципах. Проте необхідно враховувати, що колективні (макрополітичні) ідентичності та їхні компоненти, хоч і постають продуктами людської діяльності та комунікації носіїв суб'єктивних значень, «об'єктивуються» (П. Бергер, Т. Лукман) і стають джерелами систем спільних інституціоналізованих і легітимізованих значень. Вони також символізують попередній досвід суспільства, підтримуються соціально-політичними відносинами і нерідко сприймаються індивідами очевидними чи навіть апріорними у процесі побудови «власного світу» та ідентичності. Через процеси інтерналізації об'єктивовані структури колективних (спільних) ідентичностей переводяться у свідомість індивіда; вони перетворюються на об'єктивні соціальні й когнітивні структури, які постають «елементами спільного для всіх світу», зовнішніми та примусовими чинниками для всіх суб'єктів⁵ (хоча міра цієї примусовості постійно зменшується через індивідуалізацію буття сучасного індивіда).

Політичні (передовсім макрорівневі) ідентичності, які є об'єктивованим виразом унікальності колективного суб'єкта, характеризуються також значно більшою, ніж індивідуальні, усталеністю, укоріненістю у соціальних, політичних та історичних структурах суспільства. Викладене зумовлює необхідність ширшого трактування структури колективних ідентичностей, яка б враховувала їхні реляціоністські, функціональні й конструктивістські виміри, суспільну потребу їх постійного відтворення.

Найперше, необхідним компонентом будь-якої ідентичності, як ми уже підкреслювали, є *когнітивний* – знання про риси, ознаки (маркери), з якими себе ототожнює суб'єкт. Підкреслимо: вони – результат сприйняття й інтерпретації об'єктивних критеріїв, до прикладу – території, матеріальної культури, держави і т.п. – у випадку національної ідентичності, які колективно уявляються як спільні й забезпечують механізми когнітивної ідентифікації і самокатегоризації суб'єкта, формують в індивіда сприйняття себе типовим представником певної групи.

Когнітивні елементи відображають атрибутивний аспект ідентичності, її змістовно-сміслового наповнення. До прикладу, британський психолог М. Барретт до когнітивних елементів національної ідентичності відносить знання про: існування етнічної/національної групи, національну територію;

¹ Колаковський, Л. (2005). Про колективну ідентичність. *Мої правильні погляди на все*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 101.

² Козловець, М.А. (2011). Ідентичність: поняття, структура і типи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: філософські науки*, 57, 8.

³ Монжен, О. (2011). *Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції*. Київ: Дух і літера, 138.

⁴ Див.: Jenkins, R. (2008). *Social identity*. 3rd ed. London at New York: Routledge, 37–38.

⁵ Див.: Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання*. Москва: «Медиум», 61.

національні емблеми, інститути, звичаї та традиції, історичні факти та фігури, які репрезентують націю; віру у спільних предків і спільне походження членів етнічної/національної групи; існування національних рис та етнічних стереотипів; уявлення про тісний зв'язок між собою й етнічною групою та існування подібності із нею та ін. Учений також підкреслив, що важливим елементом когнітивної структури національної ідентичності є знання про оцінку національної групи Іншими. Вони суттєво впливають на те, що «ми самі думаємо і відчуваємо щодо нашої власної національної групи»¹. Отже, когнітивні компоненти одночасно виступають чинниками: 1) формування колективних ідентичностей; 2) об'єктивними критеріями, на які опирається категоризація й ідентифікація індивіда як члена етнічної, національної чи ін. групи; 3) засобами репрезентації ідентичності.

Репрезентативний аспект когнітивних компонентів опосередковується емоційним ставленням до них суб'єкта, що складає наступний компонент ідентичностей – *афективний (або афективно-оцінний)*. Його елементи забезпечують емоційну інтерпретацію й репрезентацію когнітивних елементів як ідентифікаційних маркерів. Для національної ідентичності – це передусім комплекс почуттів, викликаних фактом приналежності до нації, самооцінка суб'єкта в континуумі від позитивних емоцій (національна самоповага, гордість, гідність, радість, відданість) до негативних (образ, сорому, вини, приниження). М. Барретт до афективної компоненти етнічної ідентичності відносить: міру прихильності до етнічної ідентичності; готовність відмовитися від неї, значення, яке індивід надає членству в групі; ступінь прихильності до національної території². Афективно-оцінні аспекти ідентичності формують й стереотипи та упередження (етнічні) до інших спільнот. Загалом вони представляють почуття, які «уявляються» колективно й поділяється всіма або більшістю членів етнічної або національної спільноти. Афективні компоненти політичної ідентичності також демонструють ставлення до держави, політичних інститутів, політичних символів, національних героїв. Вони об'єктивуються в емоційних судженнях та діях суб'єкта.

З цього опису видно, що когнітивні, емоційні й оцінні елементи важко розрізнити на емпіричному рівні, вони взаємозалежні, взаємодетерміновані й складають «базисний структурний рівень ідентичності»³, необхідний для конструювання суб'єктом своєї самості на основі ідентифікаційних ознак. Але, зрозуміло, вони не вичерпують усіх елементів багатогранної структури ідентичності, як складного соціального й політичного феномену. Тому, окрім когнітивно-афективного блоку, як і більшість дослідників, вирізнимо *мотиваційно-поведінковий (конативний)* елемент, який є механізмом вияву ідентичності через усталені спільні (нерідко інституціоналізовані) моделі поведінки, що характеризують ту чи іншу групу/спільноту (до прикладу, національну). Конативні елементи репрезентують ідентичність суб'єкта у його конкретних діях, детермінованих образом «Я» (когнітивною підсистемою), своєю самооцінкою та усвідомленням (інтерпретацією) своєї позиції у міжсуб'єктних відносинах.

Значення конативного виміру ідентичності підкреслює А. Мелуччі, визначаючи її процесом «конструювання системи дії... Колективна ідентичність як процес включає когнітивні визначення, пов'язані з цілями, засобами і полем дії; вона звернена до мережі активних відносин між індивідами, які взаємодіють, вступають в комунікацію, впливають один на одного, домовляються і приймають рішення»⁴. Відтак, розвиток колективного саморозуміння, солідарності й групової згуртованості уможливають колективну дію. Це дає підстави інтерпретувати колективні ідентичності і передумовою, і продуктом соціально-політичної активності.

Індикатором відповідності поведінкових моделей суб'єктів та їхніх уявлень, схем сприйняття, мислення, комунікації, сформованих на основі знань і досвіду, виступають соціальні (політичні, культурні, дискурсивні) практики. У процесі соціально-політичних практик формуються колективні

¹ Барретт, М. (2001). Развитие национальной идентичности: концептуальный анализ и некоторые итоги Западно-европейского исследования. *Развитие национальной, этнолингвистической и религиозной идентичности у детей и подростков*. Москва: Изд-во ИП РАН, 19-22.

² Барретт, М. (2001). Развитие национальной идентичности: концептуальный анализ и некоторые итоги Западно-европейского исследования. *Развитие национальной, этнолингвистической и религиозной идентичности у детей и подростков*. Москва: Изд-во ИП РАН, 22-26.

³ Матузкова, О.П. (2014). Ідентичність як структура. *Наукові записки НаУКМА: Філологічні науки*, 164, 18.

⁴ Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 70.

уявлення, які надають спільні й конвенційні значення об'єктам, людям і подіям. Соціальні й політичні практики об'єктивують суб'єктивні смисли, когнітивні структури, загалом світ, який «створюється в думках». Здатність суб'єктів наділяти смыслом те, що вони роблять, забезпечує когнітивне означення колективної ідентичності й міру необхідної згоди між ними.

Вирізнені структурні компоненти ідентичності також мають складну структуру і характеризуються множинністю й різноманітністю і, на перший погляд, постають конгломератом різних елементів. Однак, зрозуміло, що колективна (макрополітична) ідентичність як соціальний феномен й елемент соціально-політичної реальності з важливими для суспільства об'єднавчими, адаптивними і впорядковувачими функціями, потребує для їх виконання більш інтегровану структуру, яка б забезпечувала стійкість, укоріненість, тяглість ознак і моделей ідентифікації, надто в умовах постмодерних реалій, коли індивіди об'єктивно децентровані й постійно перебувають у пошуку своєї самості, а колективні ідентичності фрагментовані через втрату ваги традиційних «центрів» – держави і нації. Це вимагає доповнення структури колективних ідентичностей, компонентами, що повніше відображають її основні виміри та функції, інкорпоровані у структуру ідентичності ззовні, проєктивні за своєю сутністю, і необхідні для інтерпретації, репрезентації, відтворення й конструювання її базових структур. С. Холл зазначав: «ідентичність потребує конститутивного зовнішнього, ... щоб консолідувати свій процес»¹.

Серед таких компонентів передовсім вирізнимо *дискурсивно-символічні*. Дискурси як «інституціоналізована форма застосування мови» або інших знакових систем і пов'язані з дисциплінарним, політичним чи культурним впливом, розглядаються публічним процесом динамічного творення різних версій ідентичностей та її елементів². П. Бергер і Т. Лукман підкреслили значення мови як резервуару нагромаджених значень, смислів, досвіду. Учені зауважують, що мова типізує переживання і досвід суб'єкта за ширшими категоріями, «в термінах яких вони стають значимими для багатьох людей»³. Іншими словами, мова стандартизує значну сукупність типізацій, які інтегрують різні дискурси в єдину смислову цілісність, формують колективні уявлення (моральні, політичні принципи, критерії Свого і Чужого і т.п.) й постійно відтворювані зразки взаємодій, які онтологічно уможливають соціетальні ідентичності.

Отже, дискурс і мова структурують елементи когнітивної системи, слугують «орієнтиром» суб'єкту в процесах когнітивної ідентифікації. В межах соціального конструктивізму мови, як знакової системі, надають «якості об'єктивності»: «Я сприймаю мову як зовнішню для мене фактичність, і вона примусово впливає на мене. Мова підпорядковує мене своїм структурам»⁴. Особливістю політичних дискурсів і дискурсивних практик як компонентів ідентичності є їхня здатність ефективно трансформувати її, відтворювати чи конструювати, а, відтак, і змінювати політичну реальність, владні відносини, легітимізувати їх: «Мова може конструювати не тільки вкрай абстраговані від повсякденного досвіду символи, а й «перетворювати» їх в об'єктивно існуючі елементи повсякденного життя»⁵.

Відкритість, варіативність та сконструйованість політичних дискурсів зумовлюють варіативність ідентичностей та сконструйованих політичних реальностей навіть на макрорівні суспільства, які слугують мотиваційною основою для діяльності суб'єктів політики. Це дає підстави розглядати різні прояви політичної ідентичності як динамічні і, нерідко, швидкоплинні «дискурсивні конструкції» (М. Фуко), «мовні описи суб'єкта» (К. Баркер), тимчасові прив'язаності до суб'єктних позицій (С. Холл) і т.п., що, з одного боку, підкреслює множинність і партикулярність політичних ідентичностей у постсучасних суспільствах, з іншого, – актуалізує для кожного з них проблему формування (конструювання) загальнонаціональних дискурсів.

¹ Hall, S. (1996). Introduction: Who Needs «Identity?» *Questions of Cultural Identity*. London: SAGE Publications Ltd, 3.

² Див.: Davies, B., Harre, R. (1990). Positioning: The discursive production of selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20, 1, 48.

³ Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: «Медиум», 68.

⁴ Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: «Медиум», 68.

⁵ Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: «Медиум», 71.

Концентрованим висловленням нескінченної кількості дискурсів, лінгвістичних значень і смислів у структурі ідентичності постають *символи*, що акумулюють найяскравіші (емоційно забарвлені), найпоширеніші й узагальнені (міфологізовані й стереотипізовані) уявлення суб'єкта про себе та Інших, матеріалізують їх в діях, об'єктах, людях. Вони «знаково» закріплюють почуття приналежності до спільноти і відмежовують її від Інших, подібно до мови, типізують досвід і знання суб'єкта за ширшими й, у більшості випадків, абстрактними категоріями. Наприклад, національно-державні політичні символи є ідеально уявленими конструктами колективного буття в його історичній тягlostі, які втілюються у мові, матеріальній культурі, ритуалах, звичаях, традиціях, історичних і політичних подіях, постатях; вони є концентрованим відображенням історичного досвіду народу та його бачення майбутніх перспектив. Через спільні символи національна спільнота сприймає та усвідомлює такі сакральні поняття, на які у структурі ідентичності вказує Л. Колаковський, як «початок історичного часу», «спільні предки», «батьки-засновники», «історичні перемоги» та інші події, які зазвичай відбувалися дуже давно (або ж взагалі не відбувалися), але мають вагомe значення для формування колективного образу теперішнього і його втілення у реальність.

Отже, символи (і мова) як образна знакова структура, що однаково сприймається й інтерпретується членами спільноти, у структурі ідентичності уніфікують й типізують множинність когнітивних структур ідентичності, сприяють їх впорядкуванню й розпізнаванню на різних рівнях ідентифікації. Завдяки символам соціальна і політична реальність постає у сприйнятті суб'єкта не інформаційним хаосом, а відносно структурованою системою, уможливує «консенсус щодо смислу соціального світу» (П. Бурд'є) і щодо власного «Я». Соціальні знання «оформлені» дискурсивно та символічно впорядковують у структурі ідентичності когнітивно-емоційні компоненти і виступають орієнтаційними чинниками соціальних практик.

Фактичність, яку повинен брати до уваги суб'єкт у процесі соціально-політичних практик ідентифікації, володіють не лише знакові компоненти ідентичності, а й *темпоральні*. «Темпоральність, зазначають Бергер і Лукман – властивість, характерна для свідомості», «потік свідомості завжди впорядкований у часі»¹. Відтак, функціонування і відтворення колективних ідентичностей, їх континуальність забезпечують темпоральні компоненти – колективна пам'ять та історична перспектива. За Л. Колаковським, «жодна нація не може жити без усвідомлення того, що, що її теперішня екзистенція є продовженням існування в минулому»². Однак, почуття приналежності до неї в актуальному теперішньому забезпечується однаковою чи подібною інтерпретацією її історії через формування спільних історичних дискурсів та символів.

Італійський філософ А. Феррара вважає приналежність до історичного контексту, тобто включення біографії індивіда у ширший контекст історії, одним з необхідних компонентів ідентичності з «мінімального набору складників»³. У структурі колективної ідентичності учений вирізняє такі темпоральні компоненти: в культурній перспективі – «володіння спільною пам'яттю або традиціями, зазвичай у вигляді документів, наративованої історії і сакральних текстів», «проекцію бажаного майбутнього стану колективної ідентичності»; у соціологічній перспективі – «уявлення витоків, історії і меж групи» та її «передбачення про бажане майбутнє з погляду на структуру інтересів і внутрішню стратифікацію»; у політичній перспективі – «уявлення про витоків, історію і сучасні кордони спільноти», «передбачення про бажаний стан групи з погляду її кордонів, структури влади і локалізації в мережі міжгрупових політичних відносин, в яку входять «друзі», «вороги», домінантні групи і т.д.»⁴.

Отже, на основі спільних уявлень про майбутнє, детермінованих інтерпретацією історичного минулого, темпоральні компоненти уможливають побудову нових, або, за М. Кастельсом, – проєктивних ідентичностей, які реіфікують «передбачення майбутнього», однак не заперечують історичний досвід спільноти і опираються на «культурний матеріал», забезпечують тим самим її

¹ Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: «Медиум», 49.

² Колаковський, Л. (2005). Про колективну ідентичність. *Мої правильні погляди на все*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 104.

³ Ferrara, A. (1998). *Reflective authenticity. Rethinking the project of modernity*, London; New York: Routledge, 79.

⁴ Ferrara, A. (1998). *Reflective authenticity. Rethinking the project of modernity*, London; New York: Routledge, 110-111.

тяглість в історії, дозволяють «зберегти форму об'єкта у часі» (В. Гьосле). Передбачення майбутнього, за Колаковським, означає «мислення у категоріях завтрашніх інтересів», «намагання утвердити своє буття, забезпечити себе від можливих мінливостей долі»¹.

Вагоме значення для функціонування колективних, надіндивідуальних ідентичностей, мають *нормативно-регулятивні* компоненти, які є відносно стійкими концептуальними структурами, що несуть культурно-цілісну інформацію, формуючи засади цілісної системи світорозуміння спільноти. Бергер і Лукман визначили їх «сукупністю загальноприйнятих істин щодо реальності»², які соціально об'єктивовані та інституціоналізовані у нормах, зразках поведінки, статусах, ролях, традиціях і т.п., й обов'язкові для підтримки й відтворення ідентичності. Відтак, нормативно-регулятивні компоненти задають «систему координат» або створюють «каркас» (framework) функціонування ідентичності, об'єднуючи «важливу низку якісних розрізень. Думати, почувати, висловлювати судження в межах такої системи координат – означає діяти з відчуттям, що певний вчинок, спосіб життя або спосіб почування є непорівнянно вищим за інші, доступніші для нас способи»³. Норми, що сприймаються як спільні й поділяються більшістю є необхідною умовою функціонування ширших, ніж групові й партикулярні, ідентичностей й формування почуття належності до макрополітичних спільнот.

П. Бергер і Т. Лукман об'єднують нормативні компоненти ідентичності поняттям інституції й наділяють їх екстернальністю, об'єктивністю, спонукальною силою та історичністю. Однак, зрозуміло, що вони вимагають критеріїв їх значущості для функціонування ідентичності та її відтворення, надто, якщо мова йде про колективні ідентичності, які потребують для цього інституційних механізмів. Тейлорівська система моральних координат, що засновується на чітко визначених (сильних) оцінках (strong evaluations), й окреслюють «відмінності правильного від неправильного, кращого від гіршого, вищого від нижчого, причому ці відмінності не спричиняються нашими бажаннями, схильностями та вибором, а є незалежними від них і створюють критерії, згідно з якими і бажання, і схильності, й вибір можна оцінювати». У контексті плюралізму та релятивізму ціннісних систем постсучасних суспільств і кризи ідеологій це означає існування «фундаментальної цінності», «абсолютної цінності, яка задає масштаб оцінки іншим цінностям». Отже, цінності у структурі колективних ідентичностей є «відносно спільними і довговічними критеріями оцінки» (М. Гехтер) і впорядкування смислів, установок, ролей, моделей поведінки, які формують своєрідність світосприйняття кожної спільноти.

Для кожного суспільства такі цінності не можуть виникнути чи бути сконструйованими без розуміння принципів інтерпретації історичного досвіду та «символічної матерії культури». Хоча глобалізація і взаємозалежність зумовили формування і деякий вплив універсалістських (загальнолюдських) цінностей, вони, проте, так само мають історично локальне культурне підґрунтя – європейське. В такому контексті зрозумілими є твердження Ч. Тейлора про «неможливість здійснити вибір між культурами», а цінності (у Тейлора – блага) є такими лише за умови існування людей у рамках певних культурних форм⁴, які визначають, за Холлом, «специфічний спосіб життя людей, спільнот, націй і соціальних груп» і є набором практик по виробництву і обміну значень⁵. Це означає, що у зміст цінностей, передовсім універсалістського характеру, (свобода, рівність і т.п.) можуть вкладатися різні значення, детерміновані матрицею культури. Відповідність ідентифікації та самоідентифікації культурному середовищу забезпечують успадковані культурні норми і коди, які відображають історичну укоріненість соціальних та політичних практик в архетипних, ментальних структурах, колективному підсвідомому. В цьому сенсі культурний код спільноти є аналогом генетичного коду індивіда. Він забезпечує відтворення генерацій і відповідних форм та способів (політичних також) їх життєдіяльності, передає чіткі критерії та правила ідентифікації людини у своєму соціальному середовищі та уможливорює відтворення унікальності спільноти в символічних

¹ Колаковський, Л. (2005). Про колективну ідентичність. *Мої правильні погляди на все*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 105.

² Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання*. Москва: «Медиум», 111.

³ Тейлор, Ч. (2005). *Джерела себе. Творення новочасної ідентичності*, Київ: Дух і літера, 15.

⁴ Тейлор, Ч. (2005). *Джерела себе. Творення новочасної ідентичності*, Київ: Дух і літера, 91.

⁵ Hall, S. (1997). Introduction. *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*. London etc., SAGE Publication, 2 <https://faculty.washington.edu/pembina/all_articles/Hall1997.pdf>

формах у нових умовах¹. Переоцінка цінностей і культурних норм означає трансформації або ж повне заперечення попередніх ідентичностей як осмисленої цілісності.

Узагальнюючи підкреслимо, що нормативно-регулятивні компоненти, визначають: 1) критерії належності та правила набуття членства у спільноті (наприклад, громадянства); 2) спільні моделі поведінки та принципи взаємодій, що відтворюють ідентичність; 3) правила інтерпретації та самоінтерпретації маркерів (ознак); 4) правила взаємодії та впорядкування елементів ідентичності. Така функціональна наповненість нормативно-регулятивних компонентів, передовсім цінностей культурних норм (кодів) дає підстави розглядати їх основою відтворення колективних ідентичностей, її ознак, носіями спадкоємності системотворчих чинників ідентичності.

Однак, цілісність і відтворюваність елементів ідентичності буде недостатньою без колективного уявлення й осмисленого переживання буття спільноти, вільного вибору її розвитку, наділення його смислами й цінностями з метою адаптації до постійно змінного історичного контексту. Вони пов'язуються зі складно раціоналізованими, неемпіричними й неінституціоналізованими субстанціями, які ми умовно об'єднали у *екзистенційний* компонент. Він реіфікується у метафізичних поняттях «чуття крові», «національного характеру», «національного духу» (Volksgaist):. Л. Колаковський писав, що національний дух «не є предметом історичного досвіду, не сукупністю фактів, а метафізичним буттям, яке відкрили Гегель і романтики, і якому притаманна – подібно *res cogitans* – пояснювальна сила; *res cogitans* як субстанція не редукується до всіх окремих актів мислення, але становить обов'язкову умову їхньої появи»². Отже екзистенційні компоненти визначають схеми сприйняття, мислення і дії, схильності відчувати, діяти і мислити певним чином, які засвоюються підсвідомо і виявляється у повсякденних практиках. Ці стійкі конструкти, укорінені в архетипах, міфологічній свідомості, колективному несвідомому формують впевненість у приналежності до національної (чи етнічної) спільноти. Вони є основою своєрідних глибинних програм соціальних практик людської життєдіяльності, що пронизують усі інші елементи ідентичності та організують їх у цілісну систему.

Підсумовуючи аналіз структури колективних ідентичностей, зазначимо, що через різноманітність їх форм і виявів складно створити єдину уніфіковану модель їх структури. Проведений аналіз засновується на врахуванні передусім функціональних аспектів складників макрорівневих ідентичностей, що визначають їхнє місце у структурі ідентичності. Відповідно це дало змогу вирізнити когнітивний, афективний, мотиваційно-поведінковий, дискурсивно-символічний, темпоральний, нормативно-регулятивний та екзистенційний компоненти структури ідентичності, у взаємодії яких виявляється її цілісність. Значення і роль кожного компонента, його «випуклість» виявляються у конкретних соціально-політичних взаємодіях та контекстах

Запропонована структурна диференціація колективних ідентичностей є більше аналітичним конструктом, оскільки в практиках ідентифікації ці компоненти неможливо чітко розділити; вони взаємопроникають, перетинаються й накладаються один на одного. Різною є міра релятивності компонентів. Ця площина аналізу структури колективних ідентичностей передбачає диференціацію на центральні (стрижневі, ядерні) і периферійні компоненти. Центральні компоненти, до яких ми відносимо передусім, норми, цінності, культурні норми (коди), в процесах відтворення ідентифікаційної моделі, соціальної інтеграції та соціалізації стабілізують трансформаційні процеси, формують почуття історичної наступності навіть в умовах радикальних змін. Їхнє завдання – інтеграція нових елементів (маркерів), їхнє узгодження з уже усталеними. Центральним елементом ідентифікаційних процесів на макрорівні є наслідування, відтворення і підтримка політичних цінностей.

References:

1. Weinreich, P., Saunderson, W. (eds.) (2003). *Analysing identity cross-cultural, societal, and clinical contexts*. London; New York: Routledge. [in English].
2. Barrett, M. (2001). *Razvitie nacional'noj identichnosti: konceptual'nyj analiz i nekotorye itogi Zapadnoevropejskogo issledovanija* [The development of national identity: conceptual analysis and some results

¹ Див.: Суший, О.В. (2012). Культурно-символічні засади національної ідентичності. *Державне управління: теорія та практика*, 2. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_7>

² Колаковський, Л. (2005). Про колективну ідентичність. *Мої правильні погляди на все*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 104.

- of the Western European researching]. *Razvitie nacional'noj, jetnolingvisticheskoj i religioznoj identichnosti u detej i podrostkov*. [Development of national, ethno linguistic and religious identities in children and teenagers]. Moscow: Izdatel'stvo Instituta psihologii RAN, 16-58. [in Russian].
3. Bauman, Z. (2005). *Individualizirovanoe obshchestvo* [The Individualized Society]. Moscow: Logos. [in Russian].
  4. Berger, P., Luckmann, T. (1995). *Social'noe konstruirovanie real'nosti. Traktat po sociologii znaniya* [The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge]. Moscow: «Medium». [in Russian].
  5. Breakwell, G. M. *Integrations paradigms, methodological implication*. <http://psych1.lse.ac.uk/psr/PSR2011/20_16.pdf> (31 April 2017). [in English].
  6. Davies, B., Harre, R. (1990). Positioning: The discursive production of selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20, 1, 43-63. [in English].
  7. Ferrara, A. (1998). *Reflective authenticity. Rethinking the project of modernity*. London; New York: Routledge. [in English].
  8. Jenkins, R. (2008). *Social identity*. 3rd ed. London at New York: Routledge. [in English].
  9. Hall, S. (1996). Introduction: Who Needs «Identity?» *Questions of Cultural Identity*. London: SAGE Publications Ltd, 1-18. [in English].
  10. Hall, S. (1997). Introduction. *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*, ed. by Stuart Hall, London etc.: SAGE Publication, 1-12. <https://faculty.washington.edu/pembina/all_articles/Hall1997.pdf>. [in English].
  11. Kelly, G. (2000). *Teoriya lichnosti: psihologiya lichnyh konstruktov* [A Theory of Personality: The Psychology of Personal Constructs]. Saint-Petersburg: Rech'. [in Russian].
  12. Kozlovets, M.A. (2011). Identichnist: ponyattya, struktura i typy [Identity: Concept, Structure and Types]. *Visnyk Zhytomyr'skogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka: Filosofski nauky* [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal: Philosophy], no. 57, 3-9. [in Ukrainian].
  13. Koiakowski, L. (2005). Pro kolektyvnu identichnist [About collective identity]. *Moyi pravylni poglyady na vse*. [My true looks at everything]. Kyiv: Vydavnychyj dim «Kyyevo-Mogylyanska akademya». [in Ukrainian].
  14. Matuzkova, E. Identichnist yak struktura. [Identity as a structure]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filologichni nauky* [Scientific Papers NaUKMA: Philological Sciences], no. 164, 15-19. [in Ukrainian].
  15. Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
  16. Mongin, O. (2011). *Vylyky skeptysizmu. Zminy intelektualnoho peizazu Frantsii* [Challenges of skepticism. Changes of intellectual landscape of France]. Kyiv: Duch i Litera Publ. [in Ukrainian].
  17. Sushyi, O.V. (2012). Kulturno-symvolichni zasady natsional'noyi identichnosti [The cultural symbolic grounds of the national identity]. *Derzhavne upravlinnia: teoriya ta praktyka* [Public Administration: Theory and Practice], no. 2. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_7>. [in Ukrainian].
  18. Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories. Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
  19. Taylor, C. (2005). *Dzherela sebe. Tvorennia novochasnoi identichnosti* [Sources of the Self. The Making of the Modern Identity]. Kyiv: Duch i Litera Publ. [in Ukrainian].
  20. Weinreich, P. (1988). *The Operationalization of Ethnic Identity, Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native Peoples, Ethnic groups and Sojourners*. Amsterdam, Lisse: Swets & Zeitlinger. [in English].
  21. Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].